

Bozóki Lajos

**A BÉLAPÁTFALVAI APÁTSÁGI
TEMPLOM HOMLOKZATI DÍSZÍTÉSE
KAPCSÁN**

I. A nyugati homlokzat gótikus festése

2014

1. kép Bélapátfalva, az apátsági templom északnyugatról

A bélapátfalvai apátsági templom (1. kép) nyugati homlokzatának támpillérein és kapuzatain megmaradt színes kváderfestés olyan építéstörténeti kérdéseket vet fel, amelyek érintik az egykori előcsarnok, a feltételezett csigalépcsőtorny kérdését, de sok szempontból a templom alapvető periodizációját is. Felvet olyan kérdéseket továbbá, hogy milyen célt szolgált (ha szolgált) a nyugati homlokzat középmezőjének vörös-fehér sávos díszítése, illetve, hogy miért nem tekintettek befejezettnek egy 13. századi, színes kváderekkel díszített vakolatlan homlokzatot a 14. században.

Az egykori ciszterci apátságot II. Kilit egri püspök¹ alapította 1234-ben,² apilisszentkereszti

1 *Theiner, Augustino: Vetera monumenta historica Hungaricam sacram illustrantia, 1216-1534. I. Roma, 1859. I. 174. és Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Cura et studio Georgii Fejér. I—XI. Budae, 1829/1844. IV. 2. 177.*

2 A hagyományosan ismert 1232-es alapítási adat (Heves Megye Műemlékei I. Szerk. Dercsényi Dezső – Voít Pál. Bp. 1978. 522) úgy tűnik egy 1765-ös feljegyzésen alapul és a péterváradai Bélakútra vonatkozik. Györffy György: az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1987. 756.

ciszterci monostor filiájaként.³ Az alapító püspök a Bél nemzetség Eger környéki uradalmi területeiből és azok jövedelmeiből adományozott a kolostornak, kiegészítve a Tiszánál három halastóval. A műformák, és a történeti adatok tanúsága szerint a templom építése meglehetősen elhúzódhatott. Az építkezést megszakította a tatárjárás,⁴ ami magában a templomban azonban nem okozhatott nagy mértékű pusztítást, ekkoriban a kutatás jelenlegi állása szerint úgy tűnik, hogy csak főfalainak nagy része állt még. Így a keleti oldalon a főszentély, talán a hármasközi ablakkal, az északi keresztház az oromfal magasságáig, a nyugati homlokzat a rózsablak vállának magasságáig. A déli, kolostorfelelőli oldal valószínűleg szintén bizonyos magasságig felépülhetett, de lévén, hogy a déli mellékhajó teljes egészében 18. századi, és a

3 *Canivez Jochannes, Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 116 ad annum 1786. Louvain 1933-1941.*

4 Az adat, hogy IV. Béla király 1245-ben kelt oklevelében földet adományoz György ispán fiának Sándor mesternek, aki a tatárjáráskor a monostor mellett súlyosan megsebesült ezt valószínűsíti.

2. kép Belpátfalva, a nyugati sávozott homlokzat a kváderfestéssel

főhajófal gótikus, erről jelenleg nem sokat lehet tudni. Az épület ekkoriban még boltozat nélkül állhatott, majd 1246-ban történik említés a templom Szent Tamás kápolnájáról.⁵

Az 1289-es a kun beháborúk közepette Kun László seregei felégették az apátságot, ezért az apát kérésére a király a helyreállításra a Poroszlón lévő tiszai vám jövedelméből a nagyobb sószállító szekerek után négy darab kőértékét, a kisebbek után pedig két dénárt engedélyezett az apátságnak. 1383-ból is van építési adat, mikor is az apátfalvi jobbágyoknak a templom építkezéseihez tizenhét szekérré való fát kellett beszállítaniuk. A 15. század végére az apátság fokozatosan elnéptelenedett. 1503-ra a perjellet együtt három szerzetes, 1508-ban pedig öt szerzetes élt itt. A monostor az 1530-as évekre teljesen kihalt, amikor Perényi Péter 1534-ben elfoglalta az egri püspökség és káptalan birtokait és a hitújítást erre a vidékre is kiterjesztet-

te.⁶ Egy 1696-os leírás a templomnak már csak a falait említi.⁷

1737-ben kezdődött a barokk kori helyreállítás Erdődy Gábor egri püspök támogatásával, amely több periódusban zajlott. A felszentelésre csak 1745-ben került sor.

Az épület műemléki falkutatását Szakál Ernő kőszobrász restaurátor végezte el 1953-54-ben, illetve 1960-61-ben. Ekkor verték le a homlokzati falakról a 19. századi vakolatot és lehetőség nyílt a falszövet kutatására. A kutatásról Szakál a Műemlékvédelem 1959-es hasábjain számolt be,⁸ részletes kutatási dokumentáció a KÖH tervtárába azonban nem került. A falszövetet azóta nagyrészt kifugázták. Fontos építéstörténeti eredményekkel zárult Valter Ilona 1964-es ásatása a későbbiekben általunk vizsgált nyuga-

5 Heves Megyei oklevéltár Dl. 306. 14.

6 Heves Megye Műemlékei I. 525.

7 Heves Megye Műemlékei I. 525.

8 Szakál Ernő: Jelentés a belpátfalvi munkálatokról. Műemlékvédelem III. 1959. 200-209. Szakál itt közli a templom periodizációs alaprajzát (204. oldal)

3. kép Wachock, az apátság északnyugat felől

ti homlokzat tekintetében is.⁹ A keleti falazatok lábazati részének kutatására, leírására Valter Ilona régészeti feltárása és a szentély mögötti szintösszeállítás után, 2004 őszén kerülhetett sor.¹⁰ Azóta falkutatást csak a sekrestye külső homlokzatán sikerült végezni.

A templom első periódusú építkezését a szabályosan faragott kváderekből, vékony fugával rakott, vakolatlan fal jellemzi. (2. kép) Építőanyagul a sötétvörös-lilás tónusú kvarcandezitet és a világos okker színű andezittufát használtak,¹¹ a nyugati homlokzaton váltakozó kősorokkal. Ez a sávós tagolás csak a nyugati homlokzat középzónáján és a laikus testvérek számára épült délnyugati, conversus-kapu fölötti kváderekig jelenik meg, máshol ebben a periódusban nincs szabályos sávozás. A keleti főszentély falába bekerültek szürke andezittufa kváderek is. Megjegyzendő, hogy a főszentély homlokzata még ezen az első perióduson belül

is eltérő faltextúrát mutat a szintén első periódusként kezelhető északi és nyugati homlokzathoz képest. Míg az előbbi esetében kis méretű, sokszor álló kváderekből szabálytalan kiosztásban épült a fal, addig az utóbbiak szabályos sorokban nagy méretű fekvő kvádereket tartalmaznak. Úgy tűnik tehát, hogy már a kezdeteknél némi váltás történt az építésmenetben.

A sávozott homlokzatszíntés nem volt gyakori a középkori ciszterci építészetben, az ilyen színes kősorokkal rakott faltextúrát hagyományosan Itáliából szokás eredeztetni (Verona, San Zeno; Firenze, Battisero; Orvieto, városháza stb.) és talán nem minden ok nélkül.¹² A ciszterci rendi építészet kiemelkedő ilyen emléke a lengyelországi Wachock (3. kép) kolostor-temploma, mely a 12. század utolsó évtizedeiben kezdett épülni. Az építető Gideon Krakkói püspök ezt a díszes falrakási módot kifejezetten *opus italicum*-ként említi.¹³

9 Valter Ilona: A belpátfalvi monostor feltárási munkálatai 1964-ben. In: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 1966. 199-223.

10 Bozóki Lajos: Előzetes beszámoló a belpátfalvi apátsági templom keleti homlokzatának falkutatásáról. In: Műemlékvédelem XLIX. 2005/2. 99-102.

11 Szakál, 1959. 201.

12 A témáról bővebben I. Szakács Béla Zsolt: A homlokzatok színessége a romanikában. In: Magyar Műemlékvédelem XIV. 2007. 222-227.

13 „... *alba fabricatum petra, ciusus etiam cellae, refectoria et aliae officinae coenobiales partim ex petra, cuius etiam cellae, refectoria et aliae officinae coenobiales partim ex petra partim ex cocto latere kuratae sunt serie et modo humili, et pleraeque etiam sunt testudinatae, et*

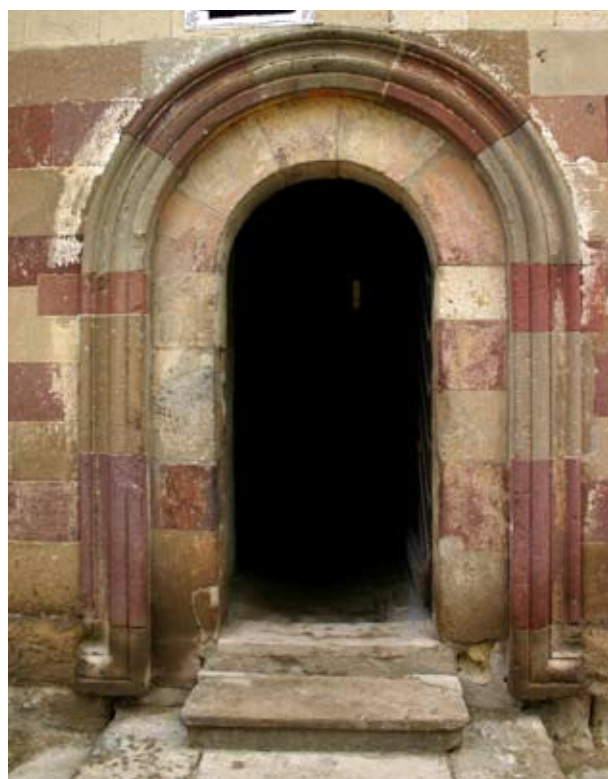
4. kép Bélapátfalva, rózsablak töredéke

Bélapátfalván az első periódusú nyugati homlokzathoz tarozhat egy küllős rózsablak töredéke. (4. kép) A jelenlegi rózsablak mérművei a 14. századi építési periódusból származnak, a rózsablak bélletezése viszont a 13. századi köelemekből lett újrarakva, néhány elemet kihagyva, kisebb átmérővel. Megjegyzendő, hogy az élszedett profilú, orrtagos gótikus mérmű is nagyon nyomottnak tűnik, nem zárható ki hogy a homlokzat 14. századi befejezésekor eredetileg a román korival megegyező átmérőjű ablakot terveztek. A rózsablak töredék homloksíkját egymásba írt félkörös záradéku szalagok díszítik, a két átmetsződés csúcsívet alkot, az ívháromszögek körökkel voltak áttörve. Az említett rózsablak töredékhez köthető még egy kisebb méretű bimbós oszlopféjezet és középgyűrű is.¹⁴

omnis fabricata muralia prae-fati monasterii opere italico perfecto est.” Idézi: Matthias Unremann: *Forma Ordinis*, Berlin 1997. 113. Köszönettel tartozom Kovács Gábornak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

14 Hasonló szerkezet van a Fossanova-i ciszterci kolostortemplom (8.kép) kapu ívmezején. Talán nem véletlen, hogy az oromzati párkány konzolos alátámasztásának párhuzamát Magyarországon, Zircen találjuk a néhány éve bontásból előkerült kőanyagban. (A zirci középkori templomról és köveiről bővebben I. Bérci L. Bernát O cist: A középkori zirci apátság romja és rekonstrukciója.

A Szakál Ernő által második (gótikus) periódusként meghatározott fázist¹⁵ vakolt falak jellemzik. Eltérő a kőanyag és teljesen eltér a faltextúra is. Ebben a fázisban szabálytalanul faragott riolittufa kvádereket használtak, minimálisan mészköveket, illetve homokköveket, némi téglával keverve, melyet széles fugákkal falaznak, például a déli főhajófal esetében. Az említett déli gádorfal pilléreinek lábazati profilja, élszedésének félgúlás megállítása egy késői, 14. század második felére keltezhető befejezést sugall, hasonlóképp a pillér keleti oldalán levésű gótikus baldachinfülke is.¹⁶ A kutatás jelenlegi állása szerint a templomnak a 13. század-

5. kép Bélapátfalva, a conversus-kapu

In: Várak kastélyok templomok. 2006.3. 16-19. és Benkő Csaba – Bérczi L. Bernát – Sárosi Edit: A zirci középkori ciszter apátság kutatásának új eredményei. In: Magyar Múzeumok 2006/4. 19-21.)

A fossanovai apátsági templom egyébiránt kiváló példa arra is, hogy ha egy boltozott, nyugati előcsarnokot terveznek, akkor a boltvállaknál milyen falazástechnikát alkalmaznak.

15 Uo. 205.

16 Mindenesetre izgalmas építéstörténeti kérdéseket vet fel maga a pillérforma a gótikus lábazattal és a 13. századi profilformát mutató konzolféjezetekkel, amelyekhez nagyon hasonlóak a franciaországi Aulps 13. századi ciszterci templom konzolféjezeteinek a kialakítása.

6. kép Bélapátfalva, a *conversus*-kapu szemöldökén megmaradt festés

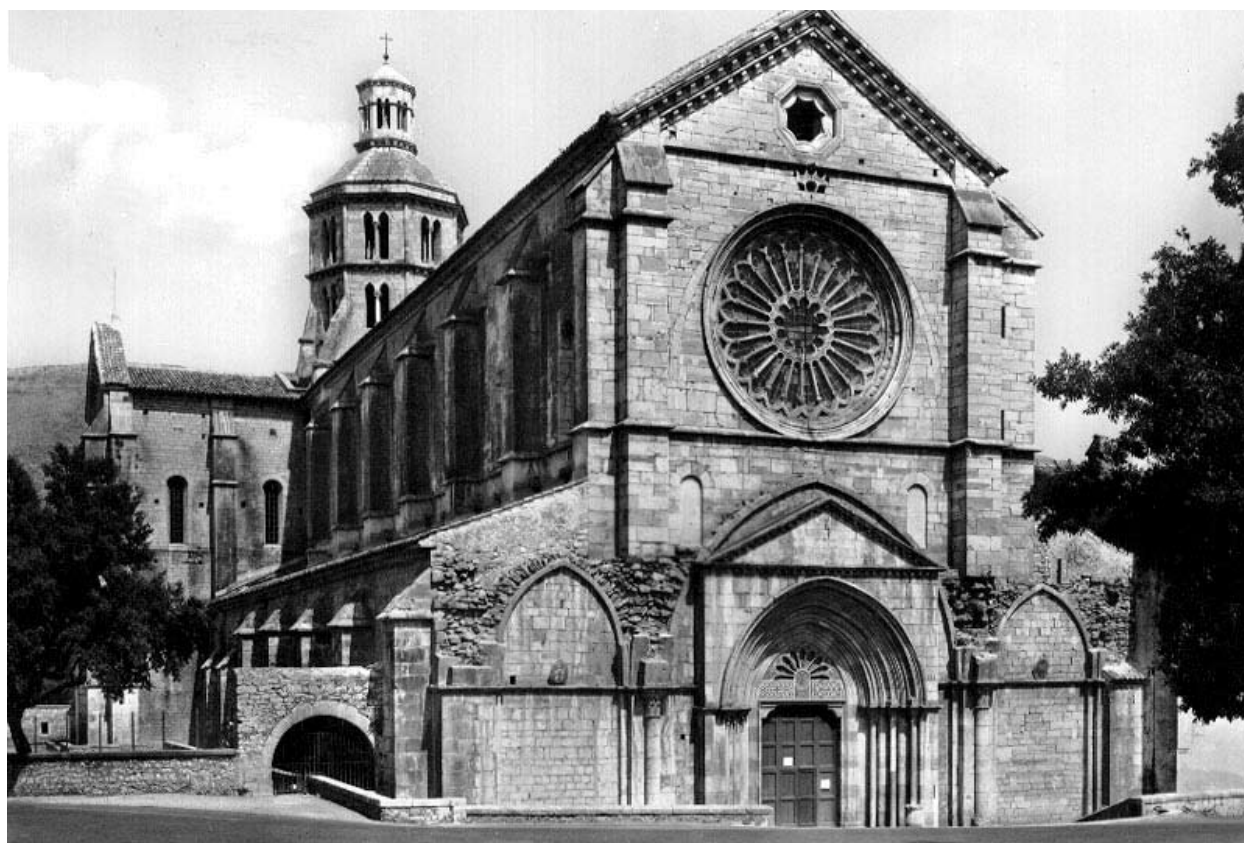
7. kép Bélapátfalva, a déli támpillér

ban eredetileg *pillier cantonné* típusú támaszai lettek volna.¹⁷ Jellemző erre a periódusra még a tölcserbélletes ablakok eltérő kőkiosztása is: míg a keleti, 13. századi ablakok átboltozása sugárirányba rakott köelemekből áll, a déli főhajó ablakainak átboltozása két réteggel történt. Az első periódushoz képest eltérő építéstechnikára vall a köemelő olló használata, amelynek nyomai fellelhetők az említett ablakokon is.

A díszítőfestést hordozó nyugati homlokzat¹⁸ nagy része tehát az első, a 13. század harmadik évtizedére keltezhető periódusból származik. Itt az első periódusú habarcs nagy mésztartalmú, téglazúalékos és apró, szürke kavicsokat tartalmaz, melyhez adalékanyagul még kőzúalékot is használtak. Ennek az építkezésnek a falazata sárgás-szürkés andezittufából és sötétvörös-lilás kvarcandezit kváderekből áll. A déli mellékhajóba nyíló *conversus*-kaput a homlokzat

17 A templomhoz köthető kőfaragványok között mintegy 30 db réteggel van, amelyek nagy méretű, háromnegyedoszlopokkal tagolt hengeres pillér(ek) elemei voltak egykor.

18 A homlokzat analitikus leírását 2005-ben készítettük D. Mezey Alice és Nagy Veronika művészettörténésszel.

8. kép Fossanova, cisztrici apátsági templom

attikai profilú lábazata kereteli, a párkány kőkiosztása nem felel meg a homlokzati kváderok kőkiosztásának. A conversus-kaputól jobbra az első periódusú kváderfal csorbázatosan válik el a másodlagosan felhasznált kövekből rakott déli falazattól. Ez a fal (a templom déli mellék-hájó fala) széles fugával rakott és a kváderköveken kívül vegyesen téglá és kötörmelékeket is tartalmaz. Az első periódus csorbázatosan megmaradt kvádereit helyenként függőlegesen levésték, amikor a déli falat újralfalazták. A homlokzat jellegzetes motívuma a már említett profilált lábazati párkány, amely mintegy béltetes díszítést alkotva kereteli a conversus-kaput. A lábazati párkány lefaragott csonkja a támpilléren és az első periódusú falazaton követhető nyomon. A lábazati párkányt a barokk helyreállításkor vésték le és vakolták, a levésett párkányon több ponton megmaradt a barokk vakolat.

A nyugati homlokzaton gyakorlatilag az övpárkány magasságáig látszanak észlelhető festésnyomok. Értékelve ezeket, feltételezzük hogy a homlokzatot a templom felépítése után eddig a magasságig teljesen kifestették. A támpillérek felülete színes kváderosztást kapott (2.

kép), ami a főkapu felé kifordult a homlokzat síkjára. Jellegzetes vonása a festésnek, hogy a festett kváderosztás teljesen eltérő ritmusú, mint a templom kőkiosztása. A nyugati homlokzat kapuzatai szintén kaptak díszítő festést és közöttük a falmező is festett volt. A festés rendszere legjobban a conversus-kapu (5. kép) kereteléséről olvasható le, itt maradt meg a legépebb töredék. Az ajtónyílás homloksíkján és a keret belső felületén is nyomokban megmaradt a vörös és sárga kváderfestés. A festett kváderok között a fugát két fekete vonal közötti fehér csík alkotja. (6. kép) A kváderfestés a keret belső oldalára is befordul. A conversus-kapu tagozott keretelésén ezen kívül több rétegben is van sárga, illetve fehér festés, miként a körbeforduló párkány által keretezett sík szárkövön is. A kapu tagozatai körül kb. 18 cm széles, fehér meszelés van. A conversus-kapu és a déli támpillér közötti falmezőn (2. kép) első rétegben fehér, fölötté világos okker rétegek vannak, úgy tűnik itt a falsík csak monokrómra volt színezve, a homlokzatot tehát itt nem tagolta kváderosztás. A támpilléreket viszont a conversus-kapu díszítéséhez hasonlóan vörös és világos okker

9. kép Bélapátfalva, a nyugati kapu ívmezeje

10. kép Bélapátfalva, Az északi támpillér kváderfeszése

festett kváderek díszítették, a kváderek között fehér, festett fugával. (7. kép) A festett fugán viszont sehol sem látszik az árnyékot imitáló fekete csík. A támpilléreket díszítő kváderfestés a támpillérek belső oldalán egy kvádernyi szélességben átfordul a falmezőre. (10. kép) Ez a kváderfestés a nyomokból ítélve felment egészen az övpárkányig, amely sárga festést kapott, alatta vörös okker sáv húzódik, eredetileg talán ezen is lehetett némi osztás. Szabad szemmel nem megítélhető, hogy a nyugati kapu fölötti, a két támpillérrel és övpárkánnyal körbezárt nagy falmezőt tagolta-e valamilyen festett osztás.

Maradtak színnyomok a nyugati kapun is. (9. kép) A kapuívvezet bélletének belső henger tagján vörös, a következő tagozaton sárga, majd újra vörös meszelés látszik. Hasonló vörös nyomok vannak a kapu ívmezejét keretelő indáspalmettás frízen is. A legbelső hengertagon lévő fekete csíkok valószínűleg a festett fugához tartoztak. A főpárkány alatt a déli részen homokszínű, vékony vakolatréteg foszlányai maradtak meg okker meszeléssel, ez a réteg, úgy tűnik, több ponton ráfed a nyugati kapu vörösre festett tagozataira is. A kváderfestést a nyugati homlokzat 14. századi befejezése, és a 18. századi

helyreállítás közé kell kelteznünk, lévén, hogy a barokk periódusban vakolták az épületet. A nyugati homlokzat festése minden valószínűség szerint a templom gótikus befejezésével hozható kapcsolatba és valamilyen módon összefüggésben van a nyugati előcsarnokkal.¹⁹

Kérdés tehát, hogy milyen célt szolgált, illetve szolgált-e a nyugati homlokzat többperiódusú díszítése. A sávozott középmező kialakítását Gergelyffy András, a templomról szóló mindmáig egyetlen monográfia²⁰ szerzője, a nyugati előcsarnokkal hozta összefüggésbe,²¹ egyben azt is feltételezve, hogy a homlokzat északi részén azért nincs színes kváderkövekből falazott sávozás, mert itt volt a karzatra vezető csigalépcsőnek félig a nyugati falban, félig az előcsarnok terében vezetett tömege. Ezt a koncepciót logikusan igazolná, hogy ott ahol a feltételezett csigalépcső volt a 13. századi nyugati kváderfal csorbázatosan kapcsolódik a másodlagos kváderekből falazott nyugati mellékhajófalhoz, tehát ez lenne a lépcsőház kiszakadt helye. Ezt igazolná továbbá az északi mellékhajó padlasterében megmaradt félköríves záradékú ajtó csonkja is. Gergelyffy 1960-as elképzelését az előcsarnokról Valter Ilona 1964-es ásatása bizonyította,²² a régészeti feltárás azonban nem terjedt ki a feltételezett csigalépcső alapozására, így azt jelenleg sem igazolni sem cáfolni nem tudjuk. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az előcsarnok feltárt alapozása csak az északi támpillér vonaláig húzódott, tehát ez is Gergelyffy csigalépcső-torony koncepcióját látszik erősíteni. Annak, hogy a homlokzat színes-sávós kialakítása az előcsarnok miatt készült, némileg ellentmondani látszik, hogy a sávozás a déli oldalon a conversus-kapu fölött megszakad, és a középmezőben a sávozás felső része már a feltételezett előcsarnok padlasterébe esik, ahogyan a második periódusú, párkánymagasságig

húzódó díszítőfestés esetében is. Mindenesetre a nyugati homlokzat előtti egykori boltozott előcsarnoknak a nyugati falon nem sok nyoma látszik. Annyi bizonyos, és ezt már Gergelyffy András is megállapította, hogy a támpillérek fejezetzónájának kialakítása egy keresztboltozatot feltételez,²³ de erre több jel nem mutat a homlokzaton. Vannak nyomok viszont, melyek szerint valamilyen szerkezet állt a homlokzat előtt, mégpedig a támpillér- és konzolfelvezetek fölötti, (2. kép) és az övpárkány alatti, utólagosan befalazott gerendafészkek. A régészeti feltárások nyomán napvilágra került előcsarnoknak sajnos csak egy kőornyi felmenő fala maradt meg az északi alapfalon, töredékesen.²⁴ Ez a falazat két kvádernyi, tehát kb. 70-80 cm széles, kevésbé valószínű, hogy boltozat támasztására szolgált.²⁵ Mindezek alapján az valószínűsíthető, hogy a széles 13. századi alapozáson nem a tervezett boltozott előcsarnok épült meg, hanem egy annál könnyebb szerkezet. Ezekre a kérdésekre azonban a további kutatás, falkutatás és habarcsvizsgálat valószínűleg pontosabb válaszokat tudna adni.

A kőfelületet festetlenül nem hagyó, egységes kőtextúrát utánzó²⁶ szemléletre párhuzamként kínálkozik a visegrádi palota gótikus két csorgókútja, ahol a szürke andezittufa kőfelületeket és az ettől eltérő kőanyagokat festették kő színűre, tehát a gótikus szemlélet számára a festetlen kőfelület nem tűnt befejezettnek, a festéssel a kőanyag eltérő tónusait egységesítették.²⁷ Bélháromkúton is a különböző anyagú, tónusú kváderekből álló homlokzatot egységesítették a kváderdíszítéssel és a homlokzat meszelésével.

19 Néhány példa a középkori kváderfestésre: Ják, bencés apátsági templom, déli kapu. In: Magyar Műemlékvédelem, XIV. 2007. D. Mezey Alice közlése.) Zsámbék premontrei kolostortemplom (Bozóki Lajos: Padányi Bíró Márton zsámbéki helyreállítása. In: Műemlékvédelem 2002/1. 101-102), Visegrád királyi palota, Buzás Gergely: I.m. 230-231.)

20 Gergelyffy András: Bélapátfalva. Bp. 1960.

21 Uo. 6.

22 Valter i.m. 214. és 19. kép

23 Gergelyffy: I.m. 6.

24 Valter: I.m. 216. 19. kép.

25 Kérdés azonban, hogy a felmenő falazat egy periódusú-e az alapozással, és hogy a nyugati homlokzat északi támpillérével esetlegesen kötésben van-e, vagy másodlagos ahhoz képest.

26 L. 17. jegyzet

27 Buzás Gergely: Festett építészeti díszítés a 14-15. században. In: Magyar Műemlékvédelem XIV. 229.